گفتوگۆ لەگەڵ "کریستیان دولاکامپانی"
دەبێت لە دابونەریت زیاتر گرنگی بە ئەقڵ بدەین

لە فارسییەوە: کارزان محەمەد

ئاماژە:

پرۆفیسۆر (کریستیان دلاکامپانی) لە ساڵی (١٩٤٩) لە (دەکار) لەئەفریقا لەدایک بووە. ناوبراو دوای تەواوکردنی خوێندنەکەی لە زانستگای باڵای پاریس، لە تاقیکردنەوەی دژواری ئەگرەگاسیۆنی فەلسەفە وەرگیرا. دکتۆراکەی خۆی لە زانکۆی سۆربۆنی پاریس وەرگرت. ئەو دوای ساڵانێک وانەوتنەوە لە بەشەکانی فەلسەفە و ئەدەبیاتی زانکۆ جۆراوجۆرەکانی پاریس، بۆ وتنەوەی فەلسەفە چووە ئەمریکا و لە کۆلیژی کۆنکتیکات لە نیوزلەندا سەرقاڵی وانەوتنەوە بوو. ئەو تائێستاش لە بەشەکانی ئەدەبیات و زمانە رۆمانتیکییەکانی زانکۆی جۆن هاپکینزی ئەمریکا لە بواری فەلسەفە و ئەدەبیاتی سەدەی بیستەمی فەرەنسا، سەرقاڵی وانەوتنەوەیە. حەزو ئارەزووە تایبەتییەکانی ئەو، بریتییە لە فەلسەفەی سیاسی، فیلم و شرۆڤەی میدیاکان، هونەرە شێوەکارییەکان و مامەڵەی نێوان مێژوو و ئەدەبیات و سیاسەت. ئەو زیاتر لە (٢٠) بیست کتێبی نوسیوەو چەندین کتێبیشی ئامادە کردووە.

* جەنابی پرۆفیسۆر، تۆ لە کتێبە بەنرخەکەی (مێژووی فەلسەفە لە سەدەی بیستەمدا) ئەو کتێبەی کە تایبەتە بە ڕەوتە فکرییە گرنگەکان و بیرمەندانی ناوداری سەدەی بیستەم، هیچ جۆرە ئاماژەیەک بۆ بیرمەندان و

فەیلەسوفانی خۆرهەڵات ناکەیت. ئایا ئەم کارە هۆکارەکەی ئەمەیە کە لەبنەڕەتەوە تۆ فەلسەفەی خۆرهەڵات بەفەلسەفە نازانیت، هەروەک چۆن فەلسەفەی مەزهەبی بە فەلسەفە هەژمار ناکەیت، یاخود ئەوەیە کە بیرمەندان و فەلسەفەی خۆرهەڵات لە فۆرمەڵەکردنی پێکهاتەی ئەو دنیایەدا کە ئێمە تیایدا دەژین، بە کاریگەر نازانیت؟

-فەلسەفە بەپێی مانا گشتی و باوەکەی ئەم وشەیە، پرۆسەیەکی بیرکردنەوەی رەخنەگرانە بە سودوەرگرتن لە ئەقڵانییەتە کە بە یۆنانی پێی دەوترێ (لۆگۆس). هەروەکچۆن ئەو وشەیە لە نزیکەی سەدەی شەشەمی بەر لە زایین لە یۆنان هاتەدنیاوە، پاشان لە هەموو ئەوروپادا پەرەیسەند و تا کۆتایی سەدەکانی ناوەڕاست، درێژەی بە پەرەپێدانی خۆی دا و هەروەها وەک زنجیرەیەکی سەرەکی لە خۆرئاوادا دەناسرا. لەبەر ئەم هۆیەیە کە لە کتێبەکەی مندا ناوی فەلسەفەی خۆرهەڵات نەهێنراوە. هەرچەندە لەوانەیە لە هەندێ لە کلتورەکاندا، بیرکردنەوەی لۆژیکی و عەقڵانی بۆ شرۆڤەکردنی باسە فەلسەفییەکان هەبوبێت کە لەمبارەیەوە دەتوانین ئاماژە بۆ فەلسەفەی ئیسلامی یاخود هیندۆس بکەین، ئامانجی کتێبەکەی منیش شرۆڤەکردنی باسوخواسەکانی مێژووی فەلسەفەی خۆرئاوا بووە لە سەدەی بیستەمدا. نەریتە مەزهەبییەکان و فەیلەسوفە مەزهەبییەکان لە دەرەوەی بازنەی کارکردنی مندان یاخود بەلایەنی کەمەوە ئەم کتێبە بەم چەشنەیە.

* تۆ بەدروستی وتوتە کە مێژووی فەلسەفە لە خودی خۆیدا، جیاوازییەکی لەگەڵ ئەو مێژووە سیاسییەدا نییە کە پێکهاتەکەی لە نەبەردیی و رەنجە مرۆییەکانەوە دروستبووە، بە لەبەرچاوگرتنی ئەمەی کە نەک تەنها مێژووی سیاسی و مێژووی فەلسەفە بەڵکو مێژووی کلتورەکان، شارستانییەتەکان، مەزهەبەکان، هونەر و ئەدەبیات و تەنانەت زانستیش لێوانلێوە لە جەنگ. جەنگی تیۆرێکە دژ بە تیۆرێکی تر، سەلیقەیەکە دژ بە سەلیقەیەکی تر، پڕوپاگەندەیەکە دژ بە پڕوپاگەندەیەکی تر و خاوەن هێزێکە دژ بە خاوەن هێزێکی تر، ئایا ناتوانین جەنگ بە بەشێک لە هەقیقەت دابنێین کە لەهەناوی ژیان و بووندا هەیە، بەڵام بەپێی پێویست لەلایەن فەلسەفەوە بایەخی پێنەدراوە؟ جەنگەکان هەقیقەتێکن لە ژیاندا، بە لەبەرچاوگرتنی ئەمەش کە گەڕان بەدوای هەقیقەتدا پرۆسەیەکی هەمیشەیی فەلسەفە و فەیلەسوفانە، ڕێژەی بایەخدانی فەیلەسوفەکان بەو مەسەلەیە تا چ ئەندازەیەک بووە؟

-لە مانای فەلسەفەی خۆرئاوادا، جەنگ و کێشمەکێش ئەو دۆخە گشتییە بوو کە فەیلەسوفەکان بەهێزێکی ئەهریمەنی ناوزەدیان دەکرد (بە مانایەکی تر شەیتانێک کە شەیتانی کۆمەڵایەتی یاخود مەعنەوییە، نەک ئەو شەیتانەی کە لە باسوخواسە ئاینییەکاندا دەخرێتەڕوو)، لەڕاستیدا زۆربەی فەیلەسوفە خۆرئاواییەکان لە لایبنتس و کانتەوە بگرە تا هایدگەر و سارتەر کۆمەڵێک ئاماژەیان لەبارەی بوونی ئەهریمەن و شەیتان لە ژیانی رۆژانەی خەڵکدا کردووە و کۆمەڵێک کاردانەوەیان نیشان داوەو هەندێکیان بەتایبەتی لەبارەی جەنگەوە نوسیویانە.

بەداخەوە نیشاندانی کاردانەوە لەهەمبەر جەنگدا، ناتوانێ ئەو جەنگە رابوەستێنێت یاخود لەناوی ببات. ئێستاش لێرەدا دەمەوێ ئاماژە بۆ دەقێکی کانت بکەم کە ئاماژەی بۆ نەمرێتی ئاشتی کردووە (ساڵی ١٧٩٥). دەقەکەی کانت لەسەر بنەمای ئایدیای نوسەرێکی فەرەنسی بەناوی (ئیمانۆئیل

ئەبە دوو سنت پییەر) نوسراوە کە لە ساڵی (١٧١٣)دا ژیاوە و یەکەمین ئایدیای بۆ پێکهێنانی یەکێتی ئەوروپا لەپێناو راوەستاندنی جەنگ بە سودوەرگرتن لە یاساکانی ئەم قارەیە، خستۆتەڕوو. ئەو شتەی کە هەموومان وەک یەک ئایدیای سەرنجڕاکێش و سەرتاپاگیر چاوەڕوانی بووین.

* تۆ لە کتێبەکەی خۆتدا هەوڵتداوە ئەو راڤە تایبەتە بپارێزیت کە ئەوروپییەکان بۆ چالاکییە فەلسەفییەکان هەیانە. لەمڕووەوە باست لە ڕەوتی فیمینیزم نەکردووە، دەمەوێ راڤە تایبەتییەکەی ئەوروپییەکان بۆ چالاکییە فەلسەفییەکان ڕوون بکەیتەوە؟

-فیمینیزم لەڕاستیدا مەسەلەیەکی گرنگە، هەروەک چۆن ناسیۆنالیزم و کۆیلایەتی لە سەردەمی خۆیاندا کۆمەڵە مەسەلەیەکی گرنگ بوون. هەڵبەتە من لەبارەی ئەم بابەتانەشەوە کتێبگەلێکم هەیە. ئەم مەسەلەیە ڕەهەندێکی فەلسەفیانەشی هەیە. تەنانەت لەم کتێبەی دواییمدا، هەر بەو شێوەیەی کە لە ڕابردووشدا هەوڵم بۆ داوە قەوارەیەکی بەرفراوان لە نوسەران و وتارەکانیان بگرێتەخۆ، هەوڵمداوە کە بنەما بنچینەییەکانی فەلسەفە وەک: عەقڵ، زانست، فەزا و کات، توانستەکانی زمانی راستی و درۆ، ئازادیی، ڕێککەوتنامە کۆمەڵایەتییەکان...چڕ بکەمەوە. لەبەر ئەم هۆیە هەندێ لەو بابەتانەی زیاتر کۆمەڵایەتین وەک فیمینیزم یاخود هەندێکی تر وەک کێشەی هونەر لە کۆمەڵگا هونەرییە هاوچەرخەکاندا، لەم کتێبەدا جێگەیان نەدەبۆوە. تەنانەت لە چەند بەرگێکدا کتێبێکی (٤٠٠) لاپەڕەییم نوسی، بەڵام ئاماژەم بۆ ئەم بابەتانە نەکردووە.

* بیست سەدەی فەلسەفەی خۆرئاوایی لەسەر بنەمای دوالیزم (Dualism) بنیاتنراوە، من نامەوێ باس لە سەلماندنی ئەم خاڵە بکەم کە ئەگەر ئەم بینایە ماددە بەراییەکەی لە واقیعیەتی جیهانیبووندا وەرنەگرتبێ، نەیدەتوانی بۆ ماوەی (٢٠) سەدە بەردەوام بێت و ڕەنگە لە ئایندەشدا درێژە بەمانەوەی خۆی بدات. بەڵام دەمەوێ بڵێم ئەم بینا مەزن و کۆنە بە بانگەشەی یەک یاخود چەند فەیلەسوفێک (رۆرتی و ...) کە دەڵێن: «مەسەلەکانی فەلسەفەی کلاسیک چیتر مەسەلەی ئێمە نین» بەم ئاسانی و سادەییە هەرەس ناهێنێت و لە بوونییەتی ژیانی مرۆڤدا ناچێتە دەرەوە. لە ڕیزی ئەم دوالیزمانەدا، ژنایەتی و پیاوەتییە. هەڵبەتە منیش وەک تۆ فیمینیزم بە ڕەوتێکی فەلسەفی هەژمار ناکەم و وەک تۆ لەو بڕوایەدام نابێ ئەم ڕەوتە لە کتێبێکی وەک مێژووی فەلسەفە لە سەدەی بیستەمدا، باسی لێوەبکرێت. بەڵام دەمەوێ بزانم ڕەوتە فەلسەفییەکان لە سەدەی بیستەمدا تا چ ئەندازەیەک لەژێر کاریگەریی ناوەڕۆکی جیهانی ژنایەتیدا بووە؟ لە بنچینەدا تۆ کێشەکانی ژنان تا چ ئەندازەیەک بە مەسەلەیەکی فەلسەفی هەژمار دەکەیت هەروەک مەسەلەکانی وەک: ئازادی، مافی مرۆڤ، هێزی سیاسیو...؟

-من پێموایە کە ناتوانم لەگەڵ تۆدا هاوڕابم، لەڕاستیدا ئەم مەسەلەیە واتا بڕوابوون بە بوونی دوو چەمکی بنچینەیی و بنەڕەتی کە لە ڕووی عەقڵ و ماددەوە جیاوازییان لەگەڵ یەکتردا نییە، هەرچەندە لە فەلسەفەی خۆرئاوایی زۆر بۆتە جێگەی بایەخ، بەڵام کارەکە هەر لێرەدا کۆتایی نایەت. مەزهەبی زانستی تیۆلۆجیا یاخود ڕەسەنایەتی دەروونی واتا باوەڕبوون بە بوونی تەنها تاکە ماناو تاکە رۆحێک کە لەڕاستیدا دەتوانێ بە تیۆلۆژیا ناوببرێت و لە بەرامبەریشدا ماتریالیزم واتا باوەڕبوون بە بوونی تاکە شتێک یاخود ماددەیەکی وەک ماتریالیزم، هەمیشە گرنگ و جێبایەخ بووە.

له فەزای فکری خۆرئاوادا، ماتریالیزم بەشێوەیەکی ڕیشەیی گرێدراوە بە لێکدانەوەی مەعنەویی و زانستی بۆ پێگەی مرۆڤ لەنێو بوونەوەرەکانی تردا. لەڕاستیدا ئەگەر بمانەوێ لایەنی ویژدان لەبەرچاو بگرین، ئێمە دەتوانین بڵێین مرۆڤبوون بە مانا راستەقینەکەی زاڵکردنی پیاو لەهەمبەر ژن یاخود ژن لەهەمبەر پیاودا نییە.

* تۆ لە کتێبی (مێژووی فەلسەفە لە سەدەی بیستەمدا) وتوتە کە باسی عەقڵگەرایی و ڕێژەگەرایی باسێکی سەرەکییە بۆ فەلسەفە و باسەکەش لەسەر ئەمەیە کە ئایا دەتوانرێ بونیادێکی پتەو بۆ عەقڵ دەستەبەر بکرێت. دەمەوێ بڵێم بەرلە دەستەبەرکردنی بونیادێکی پتەو بۆ عەقڵ، ڕەنگە ناچار بین کە جارێکی تر لای خۆمانەوە سەرلەنوێ مانا و چەمکی زاراوەی بونیاد پێناس بکەینەوە. تۆ چ پێناسێک بۆ زاراوەی بونیاد دەخەیتەڕوو؟

-ئەمە راستە کە کێشەی چەمکە بونیادییەکان بەلای بەشێکی سەرەکی لە فەلسەفەی خۆرئاوا لە ماوەی سەدە یەک لەدوای یەکەکاندا، مەسەلەیەکی گرنگ و ژیاریانە بووە، بەڵام فەیلەسوفی پراگماتیزمی نوێی ئەمریکی (ریچارد رۆرتی) کە ئێستا لە زانکۆی ستانفۆرد وانە دەڵێتەوە و هاوبیروڕاکانی ئەویش، لەو بڕوایەدان کە نابێ ئەمڕۆ فەلسەفە بە زانستێکی بونیادیانە ناوبنێین، بەڵکو دەتوانێ یاریدەی ژیانی ئەمڕۆ بدات یاخود سەنجڕاکێش بێت. بۆ نمونە ناسیۆنالیستەکان، سیاسەت و سیاسەتمەداران ناتوانن بەئاسانی چەمکە بونیادییەکان قبوڵ بکەن، ئێستا ئەمە ئەرکی ئێمە نییە کە لەبارەی ئەو چەشنە مەسەلانەوە هەروەک سیاسەت و ناسیۆنالیزم بیربکەینەوە تەنانەت ئەگەر پێگەو بیرکردنەوەو وتەکانمان بە هەمانشێوەی بیرکردنەوەو لێکدانەوەکانمان لەبارەی ماتماتیک و فیزیاشەوە نەبێت.

* پرسیاری دواتریشم هەر دەربارەی ماناو چەمکی زاراوەی بونیادە، ئایا قسەکردن لە بونیادێکی پتەو بۆ ئەقڵ، یەک پارادۆکس نییە؟ مەبەستم لەمەیە کە عەقڵ چەمکێکی وابەستەیە بە چەرخی دانایی و چەرخی مۆدێرن، لەکاتێکدا کە چەمکە بونیادییەکان پەیوەستن بە چەرخی کلاسیکەوە. کاتێک قسە لە چەمکێکی بونیادیانە دەکەین، واتا چەمکێک کە هەمیشەیی و ئەزەلی بێت، واتا بۆ هەموو سەردەم و هەموو شوێنێک، لێرەدا ڕەنگە ناچار بین دووبارە چەمکی کات و شوێن پێناس بکەینەوە. ئایا کاتەکان و شوێنەکان خاوەنی یەکسانی و هەماهەنگییەکی هەمیشەیی و ئەزەلین کە تا بمانەوێ بۆ ئەم زاراوانە، بەدوای چەمکێکی بونیادیدا بگەڕێین؟

-لەبارەی فەلسەفەی خۆرئاواوە، تەنها بنەما تیۆرییەکان لەگەڵ چەمکە زانستییەکاندا هاوتان. ئەگەر تۆ بەدوای ئەو بونیادانەدا دەگەڕێیت کە زانستی نەبن، نابێ سۆراغی فەلسەفە بکەیت، بەڵام لەبارەی باسە کلتورییەکانەوە دەبێ سەرنج لەوە بدرێت کە کلتور هەمیشە پەیوەندی لەگەڵ نەرێتدا هەیە، لەبەرئەوەی لەبەردەم گۆڕان و وەرچەرخانی (کات)دایە، هەموو شتێکی تر گۆڕانی بەسەردا دێت بەدەر لەو کۆمەڵە زانستەی کە توانراوە لە دامەزراوە زانستییەکاندا پۆلێنبەندی بکرێن.

* من دەمەوێ ئاماژە بۆ چەند خاڵێکی تر بکەم کە لەبارەی چەمکە بونیادییەکانەوەیە، چونکە بونیادەکان گرنگییەکی فراوانیان لە باسوخواسە فەلسەفییەکاندا هەیە. دۆزینەوەی ڕێگای هەقیقەت،

بنەمای باسوخواس و گەڕانە فەلسەفییەکان پێکدەهێنێت. مەعریفەکانیش ئەگەر خاوەنی ڕەهەند و ئەندازەیەک نەبن، بەلای مرۆڤەکانەوە شیاوی پەیبردن و تێگەیشتنیش نابن. ئەو مەعریفەیەی کە سەرێکی لە (ئەزەلییەت) بێت و سەرەکەی تری لای (ئەبەدییەت)، شیاوی پەیبردن و تێگەیشتن نییە. بۆ ئەوەی ئێمە بتوانین لەو مەعریفەیە تێبگەین، بە ناچاریی دەبێ لە ڕەهەند و چەمکە سنوردارەکاندا بگونجێندرێت. چەمکە بونیادییەکان شتێک نین جگە لە جوڵانێکی هەمیشەیی بەرەو چەمکە ئاسانەکان، ئەو چەمکانەی هەمیشە داواکراو و ئاسانن وەک: ئاشتی، دادپەروەریی، جوانی و...

-جارێکیتر دەبێ بڵێم کە لەم مەیدانەشدا لەگەڵ تۆ هاوڕا نیم، ڕاستە زانستێکی (ئەبەدی) شیاوی تێگەیشتن نییە، هەروەکچۆن کە زانستە ئەبستراکتەکان بەو چەشنەن. بەداخەوە (لێرەدا پێموایە ئێمە هەردووکمان هاوڕاین) تەنها ماتماتیک و فیزیا و کیمیا و هەندێ لە زانستەکانی تر شیاوی تێگەیشتنن.

* کێشەکانی مرۆڤی ئەمڕۆ لەوە زیاترن کە مرۆڤەکان بیانەوێ خۆیان لە فەلسەفە دووربخەنەوە، هەروەک کێشە بونیادییەکانی وەک ژینگە، مەترسی جەنگی ناوەکی، سیستەمی نوێی جیهانی و... ئەنتۆنی گیدنز لە کتێبی (سۆسیۆلۆجیا)دا خاڵێکی سەرنجڕاکێشی خستۆتەڕوو. ئەو دەڵێت: ئێمە یەکەمین وەچەی مرۆڤین لە مێژوودا کە لەگەڵ هەڕەشەی لەناوچووندا دەژین. پیشەسازیبوونی جەنگ بۆتە مایەی ئەم هەلومەرجە. لەکاتی ڕوودانی جەنگێکی ناوەکیدا، لەوانەیە وەچەی مرۆڤ و هەموو گیانلەبەران و بوونەوەرانی جیهان بۆ هەمیشە لەناوبچن. ئێمە بۆئەوەی وابەستە نەبین بەم چەمکە ئەبەدییەی کاتەوە واتا نەبوون و لەناوچوونی هەمیشەیی، دەبێ ڕێگاچارەسەرێک بدۆزینەوە، چونکە لەکاتی وابەستەبوون بەم چەمکە بونیادییەوە، ئیدی هیچ کاتێ پەی بە مەترسییەکەی نابەین؟

-ئامانجی فەلسەفە یارمەتیدانی خەڵکە بۆ بیرکردنەوە لەبارەی کێشەکانییەوە، چونکە مرۆڤی زیندوو لە ژینگەیەکی پڕ لە کێشەی ئاڵۆز و هەندێکجاریش لە کاتگەلێکی بێ مانادا دەژی و بەشێوەیەکی سروشتی و کۆمەڵایەتیانەش دەبێ مامەڵەی لەگەڵدا بکات. لەمبارەیەوە من بڕوام وایە کە فەلسەفە لە هەر شوێنێکی دنیادا، دەبێ زیاتر لە پێشووی خۆی، بە سیستەماتیکتر بخرێتە ژێر شرۆڤەوەو تەنانەت لە قۆناغی سەرەتایی یاخود ناوەندیدا دەست بە وتنەوەشی بە لاوان بکرێت. تەنانەت لە فەرەنسا ئێمە وانەیەکی فەلسەفی سەخت و بەهێزمان هەیەو بەئاسانی ناگەینە ئەم ئامانجە، لەبەرئەوەی تەنها هەندێ لە خوێندکاران، توانا و چانسیان بۆ تێگەیشتن لە فەلسەفە هەیە و ئەمەش لە ساڵانی کۆتایی خوێندنەکەیاندا وانەکەیان پێدەخوێندرێت.

سەرچاوە:

سایتی (روشنگری)، مرداد ١٣٨٦